

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «**Психологічні теорії особистості**»
вибіркових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 1. Введення до психології особистості.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри
соціології та психології
Протокол № 8 від 15.08.2023 р.

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат біологічних наук, доцент
Шахова О.Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент Жданова І.В

План лекції.

1. Предмет та поняття психології особистості.
2. Співвідношення понять «індивід», «суб'єкт діяльності», «індивідуальність» і «особистість».
3. Фактори розвитку особистості.

Рекомендована література:

Основна:

1. Москалець В.П. Психологія особистості: курс лекцій. – Івано-Франківськ: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. – 160 с.
2. Москалець В.П. Психологія особистості: навчальний посібник. – Центр учбової літератури (ЦУЛ), 2013. – 262 с.
3. Столяренко О.Б. Психологія особистості : навч. Посібник. – Київ: Центр учб. літ., 2018. – 279 с.
4. Фурман А.А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: монографія. – Одеса:ОНПУ;Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 311 с.

Допоміжна:

1. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
2. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
3. Система пошуку наукової інформації у відкритих архівах України (SSM) <https://oai.org.ua/>

Текст лекції

1. Предмет та поняття психології особистості.

Психологія особистості – особливий розділ психології. Він *відбиває результати багаторічних досліджень вченими усього світу загальних закономірностей функціонування та формування особистості, індивідуальних особливостей людини, їх прояв у життєдіяльності*. Психологія особистості виконує **інтегративну функцію**, сприяючи формуванню в науковому світогляді студентів цілісної картини людини, що містить у собі сучасні уявлення про психіку та окремі її сторони.

Проблема особистості і сутності її психологічних характеристик одна з найбільш складних в теоретичній психології. У зарубіжній психології кожний психологічний напрям пропонував свою теорію особистості.

Психологія особистості - це досить молода наука. Свій розвиток вона отримала на початку ХХ століття у відповідь на кризу традиційної вундтівської

психології. Витоки кризи виникли разом з народженням самої психології особистості. У 1931 році Л.С. Виготський писав, що «досі залишається закритою центральна і вища проблема психології – проблема особистості та її розвитку».

Відомо, що особистість як предмет пізнання цікавить не тільки психологію, але й інші науки, що вивчають людину. Тому має сенс уточнити уявлення про особистість, що склалися в цих прикордонних дисциплінах. Особистість у **філософії** виступає як сукупність всіх суспільних відносин. Проблема особистості у філософії - це проблема місця, займаного особистістю в суспільстві. Особистість в **соціології** – це стійка система соціально значущих рис, що характеризують індивіда, це продукт суспільного розвитку і включення індивіда в систему соціальних відносин за допомогою діяльності і спілкування. Очевидно, що поняття особистості збігається з поняттям індивіда і людини. У **психології** особистість вивчається різними галузями психологічної науки. Обумовлено це багатоплановістю проявів особистості, суперечливістю, а часом і загадковістю людської поведінки. Багатоплановість поведінки вимагає в свою чергу різнорівневого психологічного аналізу.

Розробка проблеми особистості в загальній психології, як підкреслює Б.Ф. Ломов, необхідна для інтеграції даних про сенсорно-перцептивних, мнемічних, розумових, емоційно-вольових процесів. На особистість як вищий рівень інтеграції системи психічних процесів вказує і Л.М. Веккер. Інтеграція цих даних необхідна для уточнення уявлень про сенсорної організації людини, його інтелекту, емоційній сфері його особистості. Таким чином, особистість в **загальній психології** - це деяке ядро, яке інтегрує початок, що зв'язує воедино різні процеси індивіда і надає його поведінці необхідну послідовність і стійкість.

Диференційна психологія робить акцент на вивченні індивідуально-психологічних особливостей особистості і відмінностей між людьми, а **соціальна психологія** виводить структуру особистості зі структури її взаємодії з іншими людьми і соціальним цілим. Як відзначали Г. Ліндслі і Е. Аронсон завдання соціальної психології полягає в тому, щоб «зрозуміти і пояснити як актуальне, уявне і передбачуване присутність інших людей впливає на думки, почуття і поведінку індивіда». При цьому соціальна психологія вивчає статус та соціальні ролі особистості в різні спільності, її самосприйняття в контексті цих ролей, установки, міжособистісні відносини і сприйняття, зв'язку особистостей у спільній діяльності. Істотний і цінний внесок у загальну теорію особистості вносять педагогічна, вікова, етнічна психологія, психологія праці, психологія розвитку та ряд інших.

Визначення предметної області психології особистості пов'язане з вирішенням ряду суттєвих питань. У сучасній психологічній літературі виділяються три найбільш важливі особливості пізнавальної ситуації вивчення особистості:

1. **багатство феноменології особистості**, що виражається в різноманітності індивідуальних особливостей людини (установок, рис, потреб, емоцій, уподобань та ін.), Яке ми співвідносимо з досліджуваною областю знання;

2. **міждисциплінарний статус проблеми особистості**, який означає, що дане поняття описує дуже широку область знання, окрім аспекти якої вивчаються не тільки психологією, але і філософією, історією, соціологією та іншими науками;

3. **неоднозначність положення**, яке займає особистість в ході дослідження: вона може бути (поперемінно або одночасно) як об'єктом, так і суб'єктом дослідження.

Людина як особистість являє собою системний об'єкт, який взаємодіє з іншими складними системами (природою, суспільством). Відомий німецький психолог, автор теорії поля, Курт Левін говорив, що дослідження особистості поза її оточення, поза контекстом призведе до виключення з аналізу важливих для розуміння сутності людини властивостей, саме тому «замість того, щоб виокремлювати із ситуації той чи інший ізольований елемент, значимість якого неможливо оцінити без розгляду ситуації в цілому, теорія поля, як правило, віддає перевагу починати з характеристики ситуації в цілому «і тільки після цього» різні аспекти і частини ситуації піддаються все більш і більш конкретному і детальному аналізу».

Отже, розглядаючи будь-яке явище як систему, ми повинні досліджувати його в різних планах:

- 1) як деяку якісну одиницю, систему, що має свої специфічні, унікальні риси;
- 2) як частину макроструктури (наприклад, суспільства);
- 3) як частину мікросистем, закономірностям яких воно підпорядковується.

Поняття особистості у психології.

Поняття особистості відноситься до числа самих невизначених і спірних термінів у психології. У 1937 році американський психолог Гордон Олпорт написав монографію «Особистість: психологічна інтерпретація», в якій навів більше 50 різних визначень особистості, знайдених ним у англомовних колег. Жодне з них його не влаштувало, і він запропонував своє. Так робили й інші вчені, які претендували на створення власної теорії особистості. Тому можна сказати, скільки існує теорій особистості, стільки є і її визначень. Чи можна в них виділити щось загальне, з чим погодилося б більшість психологів?

А.В. Петровський, наприклад, охарактеризував особистість в системі міжособистісних відносин, у зв'язку з чим їм були виділені **три аспекти особистості**: *інтраіндивідний*, який відображає властивості, притаманні самому суб'єкту; *інтеріндивідний*, який розглядає особливості взаємодії особистості з іншими людьми; і *метаіндивідний*, що описує вплив даної особистості на інших людей.

У психології особистість вивчається в двох головних аспектах:

- 1) *загальнопсихологічному* – структура і загальні властивості особистості, діяльність як форма існування і прояву особистості;
- 2) *соціально-психологічному* – особистість вивчається в контексті спілкування і взаємодії людей і різних груп.

Сучасне визначення особистості звучить так: **особистість** – поняття, вироблене для відображення соціальної природи людини, розгляду її як суб'єкта соціокультурного життя, визначення її як носія індивідуального початку, яка розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності. Під «**особистістю**» розуміють: 1) людського індивіда як суб'єкта відносин і свідомої діяльності або; 2) стійку систему соціально значущих рис, що характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства або спільності. Хоча ці два поняття – *особа як цілісність людини* (лат. Persona) і *особистість як його соціальний і психологічний образ* (лат. Personalitas) – термінологічно цілком помітні, вони вживаються іноді як синоніми.

2. Співвідношення понять «індивід», «суб'єкт діяльності», «індивідуальність» і «особистість».

У психологічній науці існує кілька понять для позначення людини: суб'єкт, індивід, особистість.

По-перше, психологія завжди розглядає людину як суб'єкта (учасника, виконавця) історичного та суспільного процесу в цілому, суб'єкта конкретної діяльності, що виступає джерелом пізнання і перетворення об'єктивної дійсності. Сама ж діяльність при цьому виступає формою активності людини, що дозволяє йому удосконалювати навколишній світ і самого себе.

По-друге, психологія розглядає людину як індивіда, зазвичай маючи на увазі під цим, що він:

- є своєрідним представником інших живих істот, що відрізняється від тварин специфікою філо- і онтогенетичного розвитку особливого виду;
- є окремим представником людської спільності, що має властиві лише йому особливості психіки і поведінки.

Обидва значення поняття взаємопов'язані і описують людину як істоту своєрідне. **Найбільш загальними характеристиками індивіда** є: цілісність і своєрідність його психофізіологічної організації; стійкість всіх його зусиль в процесі взаємодії з навколишнім середовищем.

У повсякденному житті, коли говорять про **індивідуальність** людини, то мають на увазі його оригінальність. Зазвичай словом «індивідуальність» визначають якусь чільну особливість конкретної людини, що робить його не схожим на оточуючих. Індивідуальна кожна людина, але індивідуальність одних проявляється дуже яскраво, інших – малопомітно.

По-третє, психологічна наука розглядає людину як особистість. В особистості виділяється, перш за все, її суспільна сутність. Поза суспільством, поза соціальної і професійної групи людина не може стати особистістю, у неї не сформується людська подоба: тобто створює людину природа, а формує її суспільство.

Розглянемо системний опис багаторівневості **психічної організації людини**, яке зробив Борис Герасимович Ананьєв. Він представив психічну організацію людини як систему взаємопов'язаних понять: «людина» - «індивід» - «особистість» - «індивідуальність».

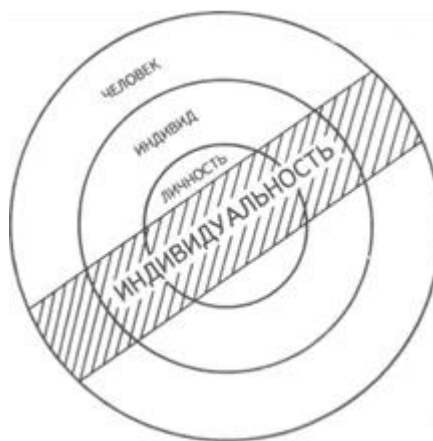

Рис. Співвідношення обсягів понять «людина», «особистість», «індивід» і «індивідуальність» (з підручника Реан «Психологія і педагогіка»).

Взаємозв'язок між цими поняттями в першу чергу постає як ієрархічні відносини між ними: можна говорити про часовий і просторовий сенс. Тимчасовий сенс полягає в тому, що людина у своєму онтогенетичному розвитку послідовно проходить стадії від індивіда до індивідуальності. У просторовому – кожна наступна стадія розвитку включає в себе якості попередньої, тобто вони знаходяться в відносинах підпорядкування і включення.

Поняття «**людина**» є найбільш загальним і включає в себе сукупність усіх людських якостей, властивих людям. З суспільної точки зору людина – соціальна істота, що характеризує здатність до спілкування, до пізнання зовнішнього світу і самого себе, до праці.

У понятті «**індивід**» відображається індивідуально-біологічна сторона кожної людини як результат її філогенетичного і онтогенетичного розвитку. У понятті «індивід» входять як якості, що відрізняють дану людину від інших людей, так і загальні для неї і багатьох інших людей властивості.

Основні ознаки індивіда: 1) цілісність анатомічної та психофізіологічної організації, 2) стійкість у взаємодії із зовнішнім світом, 3) активність.

Поняття «індивід» застосовується не тільки до людини, але і до тварин.

Особистість – це макрохарактеристика людини, що відображає її соціальну сутність, яка вказує на неї як на об'єкт соціальних відносин і свідомої діяльності.

Всі психологи згодні з тим, що особистістю не народжуються, а стають і для цього людина повинна зробити чималі зусилля. Вона повинна оволодіти мовою, а потім з її допомогою багатьма моторними, інтелектуальними та соціокультурними навичками. Особистість розглядається як результат соціалізації індивіда, в процесі якої вона засвоює традиції і систему ціннісних орієнтацій вироблених людством. Чим більше людина змогла сприйняти і засвоїти в процесі соціалізації, тим більш розвинену особистість вона собою представляє.

Більшість теоретичних визначень особистості містять наступні загальні положення:

- у більшості визначень підкреслюється значення індивідуальності, або індивідуальних відмінностей. В особистості представлені такі особливі якості, завдяки яким дана людина відрізняється від всіх інших людей.

- у більшості визначень особистість постає у вигляді якоїсь гіпотетичної структури чи організації. Особистість - абстракція, заснована на висновках, отриманих в результаті спостереження за поведінкою людини.

- у більшості визначень підкреслюється важливість розгляду особистості у співвідношенні з життєвою історією індивідуума чи перспективами розвитку. Особистість характеризується в еволюційному процесі як суб'єкт впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, включаючи генетичну і біологічну схильність, соціальний досвід і мінливі обставини навколишнього середовища.

- у більшості визначень особистість представлена тими характеристиками, які «відповідають» за стійкі форми поведінки. Особистість як така відносно незмінна і постійна в часі і мінливих ситуаціях; вона забезпечує почуття безперервності в часі і навколишнього оточення.

Важливо ще раз наголосити, що визначення особистості залежать від теоретичної орієнтації даного автора.

У більшості теорій особистості розглядається питання про те, з чого складається психологічне благополуччя. Наприклад, Фрейд вважав, що функціонування зрілої особистості характеризується здатністю продуктивно працювати і підтримувати задовільні міжособистісні відносини. І, хоча цей критерій психічного здоров'я може на перший погляд здатися занадто глобальним і неспецифічним, при більш уважному розгляді тут напрошуються важливі висновки. Так, згідно з Фрейдом, здатність працювати припускає здатність ставити перед собою довготривалі віддалені цілі і досягати їх, а також справлятися з тривогою таким чином, щоб це не відбивалося негативно на поведінці. Подібним чином, акцент на задовільні соціальні відносини припускає здатність насолоджуватися широким спектром емоцій без почуття загрози, а також привносити творчі елементи в задоволення сексуальних і агресивних спонукань.

3. Фактори розвитку особистості.

Особистість людини як члена суспільства знаходиться в сфері впливу різних відносин, що складаються насамперед у процесі виробництва і споживання матеріальних благ.

Особистість перебуває також у сфері політичних відносин. Від того, вільна вона чи пригнічена, має політичні права чи ні, може реально обирати або бути обраною, обговорювати питання суспільного життя або бути виконавицею волі панівного класу, залежить психологія особистості.

Особистість перебуває в сфері дії ідеологічних відносин. Ідеологія як система ідей про суспільство має великий вплив на особистість, багато в чому формує зміст її психології, світогляд, індивідуальні та соціальні установки.

На психологію особистості разом з тим впливають і відносини людей в групі, в яку вона входить. У процесі взаємодії та спілкування люди взаємно

впливають один на одного, внаслідок чого формується спільність у поглядах, соціальних установках та інших видах відносин до суспільства, праці, людям, власним якостям. У той же час в групі особистість завойовує певний авторитет, займає певне положення, грає певні ролі.

Особистість не тільки об'єкт суспільних відносин, але і їх суб'єкт, тобто активне ланка. Вступаючи в відносини з людьми, особистості творять історію, але творять її не по свавіллю, а в разі потреби, під впливом об'єктивних суспільних закономірностей. Однак історична необхідність не виключає ні самотності особистості, ні її відповідальності за свою поведінку перед суспільством.

Таким чином, **особистість** – це конкретна людина, що є представником певної держави, суспільства і групи (соціальної, етнічної, релігійної, політичної, статеві-віковою і т.д.), що усвідомлює своє ставлення до оточуючих людей і соціальної дійсності, включена в усі відносини останньої і займається своєрідним видом діяльності і наділена специфічними індивідуальними і соціально-психологічними особливостями.

Розвиток особистості зумовлено різними факторами. До них зазвичай відносять: своєрідність фізіології вищої нервової діяльності, анатомо-фізіологічні особливості, навколишнє середовище і суспільство, громадсько-корисну діяльність. Від того, наскільки ми їх знаємо і враховуємо специфіку їх прояву, залежить ефективність правильного розуміння всіх індивідуальних і соціальних дій і вчинків людини.

Своєрідність фізіології вищої нервової діяльності особистості – це специфіка функціонування її нервової системи, що виражається в найрізноманітніших характеристиках: своєрідності роботи всієї нервової системи, співвідношенні процесів збудження і гальмування в корі головного мозку, прояві темпераменту, емоцій і почуттів, поведінки і вчинків і т.д.

Анатомо-фізіологічні особливості особистості – це такі її характеристики, які залежать від анатомічної і фізіологічної структури тіла людини, та надають серйозний вплив на психіку і поведінку. Наприклад, слабкий зір і слух людини позначаються на її діях і вчинках, що треба враховувати в процесі спілкування і взаємодії.

В основі анатомо-фізіологічних особливостей лежать задатки, що представляють собою вроджені анатомо-фізіологічні характеристики організму, які полегшують розвиток здібностей. Наприклад, рухливість нервової системи сприяє розвитку багатьох здібностей в будь-якому виді діяльності, пов'язаної з необхідністю адекватно реагувати на зміну ситуацій, швидко перебудовуватися на нові дії, змінювати темп і ритм роботи, встановлювати взаємини з іншими людьми. Отже, це може специфічно проявлятися і в ході спільної діяльності з ними і, безумовно, повинно прийматися до уваги.

Питання для підготовки до семінарських занять.

1. Поняття особистості в психології
2. Ознаки особистості, що виділяються в більшості її наукових визначень

3. Співвідношення понять «індивід», «суб'єкт діяльності», «індивідуальність» і «особистість».
4. Охарактеризуйте основні компоненти теорії особистості за Хьелл Л. та Зіглер Д.
5. Типи та порівняльний аналіз теорій особистості за С. Мадді (моделі конфлікту, самореалізації і погодженості).